

SMOHAY ANDRÁS

ADALÉKOK BORY JENŐ EGYHÁZI MEGRENDELÉSEIHEZ

A magyar egyházművészet irányjai a XIX. század utolsó és a XX. század első harmadában

Éppen 1878-ban, Bory Jenő születése előtti évben hangzott el Ipolyi Arnold beszercebányai püspök (1871–1886) a magyar művészettörténet-írás számára programadó beszéde „*A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya*” címmel a Magyar Történeti Társulat kassai gyűlésén.¹ A frissen megválasztott, impozáns emléksmerettel rendelkező elnök a művészettörténetet a művelődéstörténet keretei között történettudományként művelte. Szemléletét alapvetően a nemzeti romantikus historizmus befolyásolta, de a művészetek története mellett, azok gyakorlati feladatai is foglalkoztatták. Mint az egyházművészet tehető megrendelője igyekezett a történeti – főként a középkort taglaló – stúdiumokból merített ismeretanyagát felhasználni kora alkotásainak készíttetésénél. Ipolyi történeti, művészettörténeti és egyházi megrendelői tevékenységéhez, attól elválaszthatatlanul szorosan kapcsolódott gyűjtői munkássága is.²

A székesfehérvári születésű Czobor Béla (1852–1904) pap, művészettörténész, akadémikus Ipolyival együtt szorgalmazta az új alkotások – történeti kutatásokon alapuló stílszerű kialakítását. Az 1880 és 1887 között Czobor szerkesztésében megjelenő Egyházművészeti Lapok jelentették történeti kutatásaik és koruk egyházművészete számára megfogalmazott ajánlásaik fórumát. Czobor Béla 1889-től, mint a Műemlékek Országos Bizottságának előadója országos kiállítások szervezésével is szolgálta a fent említett célokat.

A XIX. század közepétől Nyugat-Európában az újonnan alapuló, növekvő népszerűségnek örvendő Oltáregyletek és a nagy számban épülő templomok számára szükséges paramentumok előállítására hívta életre az ipari méretű kezességkésztést. A hazai ipar védelmére ennek magyarországi meghonosodását Czobor Béla szorgalmazta 1880-tól az Egyházművészeti Lap hasábjain.³

A historizmus ízlésvilágát követő egyedi műalkotások, valamint a külföldi és hazai egyházi műipari intézetek egyre silányabb minőségű termékeinek terjedése láttán először Fieber Henrik (1873–1920) pap, művészettörténész kongatta meg a vészharangot. Erős hangon bírálta a főként Czobor nevével fémjelzett, archeologizáló, történeti stílusokat követő művészetszemléletet. Fieber nagy szerepet játszott a Műcsarnokban megrendezett 1908-as egyházművészeti kiállítás szervezésében, mely kapcsán több helyen is publikálta újító nézeteit. A kiállítás a korabeli kritikusok véleménye szerint igen alacsony színvonalú műveket vonultatott fel, mégis korszakos jelentőségű volt, hiszen a művészi igényességet nélkülöző alkotások mellett itt mutatkozhatott be először a nagyközönség előtt például Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920), Róth Miksa (1865–1944) valamint a Rippl-Rónai József (1861–1927) vezetésével működő Műhely csoport egyházművészeti tevékenysége is.⁴

Fieber nézeteit gyűjteményes formában a Modern művészet című kötetében publikálta, mely 1914-ben jelent meg az „Élet” kiadásában. A régi és új művészet támogatói közötti helyzet komolyságát plasztikusan adják vissza az új művészeti stílusról írt első tanulmányának bevezető sorai: „*Elkeseredett háború dúl a művészetek berkeiben. Csatazajtól hangos minden; élet-halálra marakodnak művészek, műértők, újságírók, nagyközönség. A művészek fölényesen lenézik az értelmetlen nagy tömeget; a tömeg pedig szívesszakadtáig mulat a művészek hóbotosságán. Ember legyen a talpán, aki itt igazságot tenni képes. Pedig tenni kell. Mert a művészet életéről, a jövő kialakulásáról van szó, amit nem szabad egyszerű vállvonogatással elintézni. Minden művészeti háborúnak – sokféle változata dacára – egy alapoka van: van-e kilátás arra, helyesebben mondván lehetséges-e egy új művészeti stílus? Bennünket pedig ennek folyományaként egy másik kérdés is érdekel: alkalmas-e ez az új stílus az egyház szolgálatára?*”⁵

¹ Ipolyi Arnold: A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. In: A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból. Szerkesztette, a bevezetést és az utószót írta, valamint a kronológiai vázlatot összeállította: Marosi Ernő. Budapest, 1999. 100–152.

² U.o. 154–155.

³ Terdik Szilveszter: „Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybantermelés.” Rétyay és Benedek egyházi műiparintézete. FONS XV (2008) 3. sz. 326–330.

⁴ Terdik Szilveszter: A templom művészete vagy a művészet temploma. Az 1908-as egyházművészeti kiállítás és recepciója. Pannonhalmi Szemle 12 (2004) 4. szám 91–106. (Továbbiakban: Terdik 2004.)

⁵ Fieber Henrik: Modern művészet. Budapest, 1914. 1.

Munkássága elismerésének tekinthető, hogy 1911-ben a vallás és közoktatási minisztériumban az egyházi művészetek referensévé nevezik ki. Szintén a minisztérium megbízására ebben az évben kezdi el szervezni az Országos Katolikus Egyházművészeti Tanácsot, mely végül nem jön létre, de törekvéseinek intézményesülési lehetőségét jelentős előrelépésként kell értékelni.⁶

Fieber munkásságának alapját esztétikai központú nézetei adták, olyan új stílusú egyházi művekben gondolkodott, melyek megfelelnek a modern művészet elvárásainak, összhangban vannak követelményeivel, eredményeivel.

Szinte sorsszerű, hogy 1920 elején Körösfői-Kriesch Aladár a Magyar Iparművészet hasábjain Fieber Henriket búcsúztató nekrológiával egy számban jelent meg Gerevich Tibor (1882–1954) *Egyházművészetünk jövője* című programalkotó írása.⁷ A stafétabotot átvevő Gerevich új utat jelölt ki a magyar egyházi művészet számára, melyen a II. világháború végéig el is kísérté azt. Gerevich a nemzeti karakter erősödését szorgalmazta művészetünkben, melynek megjelenését a klasszikus művészeti értékeket felhasználó, műhelyszellemben dolgozó hívő keresztény művészek munkáin képzelte el.

Bory Jenő egyházi megrendelése

A XIX. század elejére társadalmi, politikai változásai nyomán az egyház Európában elvesztette egyeduralgó művészeti megrendelő szerepét. Élesen elkülönült egymástól az egyházi és a világi művészet. Funkciójuk és tematikájuk alapján meg kell különböztetnünk a tágabb értelemben vett vallásos és a liturgikus használatban alkalmazott szakrális művészetet. A vallásos művészet alkotásai egyaránt tartozhatnak a világi és egyházi művészet körébe.⁸ Bory Jenő alkotásait szinte kivétel nélkül áthatja egyfajta vallásos hangulat, pátosz, mely a szimbolista műalkotások sajátja. Életművében megkülönböztethetünk világi és egyházi megrendelésre készült vallásos tematikájú műveket; egyházi megrendelésre készült nem vallásos alkotásokat: ezek emlékművek, síremlékek, portrék, érmek; valamint szigorúan vett szakrális, vagyis liturgikus funkciójú műalkotásokat.

Vizsgálódásom igazi tárgya Bory Jenő egyházi megrendelése. A fent vázolt háttér nélkül azonban nem érthetjük meg ezen műveket, még akkor sem, ha azok ettől javarészt független, de legalábbis kevés ponton kapcsolódó alkotások. Hiába Bory szoros kapcsolata a fővárossal – két felsőoktatási intézményben is tanított – mégsem csatlakozott egyetlen művészeti csoportosuláshoz sem. Nem szigetelődött el tőlük, de nem is állt be közéjük. Bory újításai nem a művészet stílusát, kifejezőeszközeit, hanem technikáit érintik. Ezeket pedig egyedül végezte el. Az avantgarde-dal nem szimpatizált, Gerevich római ösztöndíjas növedékei pedig túl fiatalok voltak hozzá. A művészet forrongása, feszültségei nem érintették meg. A két pólus között mégis sok megrendelést kapott országszerte. Köpöczy Rózsa hiánypótló tanulmányában 2001-ben már kiváló összefoglalását adta Bory egyházi műveinek, ezekhez nagy számú alkotást hozzátenni nem áll módomban.⁹ Az alkotások több szempont szerinti rendszerezésével, illetve néhány egyedi – közöttük két talán kevésbé ismert – példa alaposabb bemutatásával, elemzésével szeretnék hozzájárulni Bory Jenő művészetének megértési folyamatához.

Az építésztként induló Bory első fehérvári munkája egyházi megrendelés: a Jézus Szíve templom. Az aggintézeti kápolna helyén épült templomot Prohászka Ottokár megyés püspök (1905–1927) 1911. június 17-én áldotta meg. A templom építésében Bilkei Ferenc plébános (1872–1955) a Fejérmegyei Napló főszerkesztője vállalt oroszlánrészt.¹⁰ Több mint másfél évtizeddel később a Fejérmegyei Hírlap hasábjain a készülő Püspök-kút munkálatairól írt tájékoztatójában volt alkalma Bory Jenőről személyes hangon szólni. „Ha aztán még be akarnám őt mutatni, azt okvetlenül el kell mondanom, hogy elsőrendű férj és családapa. Oly szerencsés házasság, amilyen kevés van a világon. Két finom, magasra törő lélek, vagy: két pálma egymás mellett? Két rózsza egy ágon? Két galamb egy fészékben? Talán ő maga jellemezte kettőjüket legeslegtelálóbban akkor, amikor 15 évi házasságuk fordulóján a kettőjük fejét egy mintáztta. [...]

Húsz éve ismerem őket. Azóta vagyunk jóbarátok, bizalmas, megértő jóbarátai egymásnak. S igazán nem tudom, mi nagyobb a lelkemben irántuk: a tisztelet? a szeretet? vagy a nagyrabecsülés? Mit szerettek és tiszteltek bennük: a művészt vagy az embert? Mindkettőt. Én nem tudnám megmondani, hogy melyiket jobban.”¹¹

A személyes jó viszony a művek megrendelésében is megjelent. A templom építészeti tervei mellett Borynak lehetősége volt, hogy a belső liturgikus térbe is elhelyezhesse alkotásait. Ő festette a főoltár eredeti oltárképét, s

⁶ Terdik 2004. 107–108.

⁷ Magyar Iparművészet 23 (1920) 15–16; 27–30.

⁸ „... vallásos, de nem liturgikus műveket alkottak, amit a megérthetőség kedvéért szorosan meg kell különböztetnünk.” Terdik 2004. 98.

⁹ Köpöczy Rózsa: Egy elfeledett művészpálya újraidézése. Bory Jenő (1879–1959) Bory Jenő. Szerkesztette: Péntek Imre. Székesfehérvár, 2001. 28–29.

¹⁰ Kuthy István: Jézus Szíve templom. In: U.ő.: A Székesfehérvári Egyházmegye templomainak története. Kézirat, Székesfehérvári Székeskáptalani és Püspöki Levéltár

¹¹ Bilkei Ferenc: Készül a püspökkút Bory Jenő szobrász műtermében. Látogatás a művész öreghegyi otthonában. Fejérmegyei Hírlap. III. évf. 203. sz. 1927. szeptember 3. 2.

mintázta a diadalív bal oldali szoborfülkéjében lévő rózsafüzéres Mária-szobrot is. Első jelentősebb megrendelése így a liturgikus használatú szakrális művészet minden általa végzett ágát érintette. Szintén szakrális funkciójú épület lett volna az 1915-ben tervezett Ferenc Ferdinánd fogadalmi templom. Ennek kudarca miatt ezután építészetrel már csak a Bory-vár kapcsán foglalkozott.¹²

Minden bizonnyal Prohászka Ottokár püspökkel is hasonló jó kapcsolatot ápolt a művész-házaspár. Bory Jenőné Komócsin Ilona (1885–1974) vászonra festette portróját, Bory Jenő pedig több szoborportré után az igen bensőséges, bizalmi kapcsolatot is feltételező halotti maszkot készítette. Ennek több változata ismert.¹³

Földrajzi elhelyezkedés szerint csoportosítva Székesfehérváron kívül egyházi megrendeléseket az ország alábbi településeiről kapott, ezek: Bonyhád, Budapest, Esztergom, Kalocsa, Kaposvár, Kecskemét, Máriabesnyő, Rácalmás, Muraszombat, Szentgotthárd. Témájuk szerint főként Mária és szentek megjelenítését kérték tőle egyházi megrendelői.

Vallásos témájú, de nem liturgikus térbe készültek a Sixtus-kápolna freskóinak főalakjait mintázó kisplasztikái. A Bory-várban megtalálható Jeremiás és Zakariás próféták, valamint a Kuméi és Perzsiai szibilla mellett Dániel prófétát ábrázoló szobor a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum gyűjteményében található.¹⁴

Krencz Ignác (1843–1914) kevésbé ismert emléktáblája Székesfehérvárott az egykori Szeminárium folyosóján szintén Bory Jenő alkotása 1934-ből. (1. kép) A köztiszteletnek örvendő székesfehérvári születésű kanonok 1897 és 1902 között a papnevelő rektora volt.¹⁵ Még életében igen nagy összegű adományt juttatott a Szemináriumnak, melyet végrendeletileg további adománnyal egészített ki.¹⁶ Emléktáblája – Bory Jenőnek a műfajban készített egyik legjobb alkotása – halálának 20. évfordulója kapcsán készült. A díszes neobarokk márványkeret szépen illeszkedik a Szeminárium épületéhez.

A Bory Jenőre jellemző magánmitológia és a világtól való elbujdosás, várának magas falai egy befelé élő emberre engednek következtetni. Ennek is tudható be, hogy egy-egy jobban sikerült alkotásról több más technikájú lenyomatot készített. Így a várban továbbra is együtt élhetett kedves szobraival.

Mint fentebb említettük, Bory Jenő egyházi megrendeléseinek kategóriákba sorolása komoly nehézségekbe ütközik. Fieber Henrik nem pont Bory Jenőről írva, de találóan helyezte el azt a szobrászati stílust és világlátást, melyhez Bory egyházi megrendeléseiben is egész életében következetesen ragaszkodott: „Most az egyházi szobrászat ezen három irányba halad; vagy az antik formszépség kereteiben mozog, vagy a tiroli gyáripárnak szerez nagy forgalmat, vagy végül az antik klasszikus formákat francia eleganciával, kecsességgel, könnyedséggel és némi naturalizmussal szövi át.”¹⁷

¹² Köpöczy 2001. 13–15.

¹³ Az Egyházmegyei Gyűjteményben két gipszöntvény található, a Szeminárium folyosóján, illetve a Bory-várban egy-egy márvány változat van.

¹⁴ Dániel próféta: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, ltsz.: 98.1515, Jeremiás próféta: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, ltsz.: 98.1573.

¹⁵ Forintos Attila: A Székesfehérvári Székeskáptalan. Adattár: 1777–2004. Szerkesztette és lektorálta: Csurgai Horváth József, Mózessy Gergely. Alba Civitas Történeti Alapítvány Közlemények I. sorozatszerkesztő Csurgai Horváth József. 24–125

¹⁶ Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Nr. 5560

¹⁷ Fieber 1914. 118–119.